

**TÜRK DESTANLARINDA KADINA YÖNELİK TEMELTOPLUMSAL
CİNSİYET ROLLERİ**

Dr. Öğr. Üye. Ülkü KARA*

ÖZ

Tarihin karanlık evrelerinden nispeten bilinen devirlere gelindiğinde anahanlık döneminden ata erkil döneme geçişin yaşandığı ve bu devrin genel itibarla ilk evresini destan devrinin şekillendirdiği ifade edilir. Türk kültürü açısından belirleyici zaman dilimlerinden biri olarak kabul edilecek destan devri kendi koşulları içerisinde kendi sosyal normlarını, sosyo ekonomik, sosyo kültürel ve sosyo politik koşullarını beraberinde geliştirmiş ve şekillendirmiştir. Kendinden önceki binlerce yıllık sürecin izleri olarak kabul edilecek mitik metinlerden izler taşıyan ve geleceğe bu izleri aktaran destanlar kendilerinden sonraki ve önceki dönemin yorumlanmasında temel materyalleri barındırırlar. Bu dönemin en temel unsuru doğal olarak kahraman merkezli bir bakış açısı ve bu çerçevede kozmosun kaosa dönüşmesini engellemek adına kahramanlara verilen görev ve sorumluluklardır. Türk coğrafyasının genişliği ve medeniyet dairesindeki etkileşim öğelerinin farklılığı nedeniyle zaman ve uzam açısından farklılıklar taşıması mümkün olmakla birlikte temel kök değerler açısından destanı oluşturan gerek erkek gerekse kadın kahramanın fonksiyonlarının büyük oranda aynılığı dikkat çekicidir. Milletleşme süreci açısından önemli bir evre olarak kabul edilecek bu dönemde, belirli öz değerler korunmakla birlikte birey ve toplum yaşamında çeşitli farklılıklar doğmuştur. Bu çalışma bu değişimleri ve değişimlerin arka planına yönelik öğeleri belirlemeyi hedeflemektedir. Bu amaçla mitik metinlerden başlanarak, Türk coğrafyasının farklı zaman dilimlerinden ve bölgelerinden ancak büyük oranda tarihsel kronoloji takip edilerek ve sosyo kültürel değişimler vurgulanarak destan merkezinde kadınlara yüklenen temel cinsiyet rollerinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Destan, Türk Kültürü

BASIC GENDER ROLES FOR WOMEN IN TURKISH EPİCS

ABSTRACT

It is stated that from the dark stages of history to the relatively known periods, the transition from the anahanlık period to the ancestral erkil period was experienced and the epic period shaped the first phase of this period in general. The epic period, which will be regarded as one of the defining periods in terms of Turkish culture, developed and shaped its own social norms, socio-economic, socio-cultural and socio-political conditions within its own conditions. Epics that bear traces of mythic texts that will be regarded as traces of thousands of years of process before themselves, and those traces to the future, contain basic materials for the interpretation of the period before and after them. The most fundamental element of this period is naturally a hero-centric perspective and within this framework, the duties and responsibilities given to heroes in order to prevent the cosmos from turning into chaos. Although it is possible to carry differences in time and space due to the breadth of the Turkish geography and the difference in interaction elements in the circle of civilization, it is remarkable that the functions of both the male and female protagonist, which constitute the Epic, are largely identical in terms of basic root values. In this period, which will be considered as an important stage in the process

* Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ulkuatakara@gmail.com, Orcid ID: 0000-000-6975-2671

of nationalization, certain self-values were preserved, but various differences arose in individual and community life. The aim of this study is to determine the main gender roles imposed on women in the epic center by starting from Mythic texts, following historical chronology from different time periods and regions of Turkish geography but largely by emphasizing socio-cultural changes.

Keywords: Gender, Epic, Turkish Culture

Giriş

Bugüne dek yapılan çalışmaların bir kısmında, araştırmacılarca medeniyetin ilk yaratıcısı ve yaşatıcısının kadın olduğuna işaret edilerek özellikle etnografya, arkeoloji, antropoloji vb. bilim dallarının ortaya koyduğu verilere göre ilk insan topluluklarının “anaerkil” düzene sahip olduğuna dair bir kanı oluşmuş durumdadır. Aksini iddia eden çalışmalarda ise tarihin hiçbir döneminde anaerkil bir sürecin yaşanmadığı ifade edilir. İsviçreli aile hukukçusu ve antropolog Johann J. Bachofen, “Ana Hukuku” (Das Mutterrecht) adlı kitabında cinsel özgürlük veya rastgele ilişkiler dönemi olarak kabul edilebilecek örgütsüz bir süreçten sonra sistematik ilk sosyal-siyasi yapılanmanın, otoritenin kadınların elinde olduğu anaerkil dönemde gerçekleştiğinin altını çizer. Bachofen’a göre, anaerkil yapının ortaya çıkma nedenlerinden en önemlisi rastgele ilişkiler dönemine kadınların gösterdiği tepkidir. Ataerkil dönemden önce anaerkil bir dönemin yaşandığı fikrini, dişil yeryüzü tanrıçası başka bir ifade ile Ana Tanrıça olgusu ile güçlendiren Bachofen’i, daha sonra evrim teorisinin teorisyeni C. Darwin ve Freud gibi bilim insanları desteklemiştir (Yolcu, 2016, 236). Bachofen ile aynı dönemde yaşayan Morgan, Mc Lennan gibi bilim insanları da Bachofen’in görüşleri ile benzer fikirler öne sürmüştür (Güvenç, 1979, 334).

Kadın merkezli çalışmalar, temel itibarla konuyu tarihsel bir düzlem içerisinde ele alarak daha ziyade karanlık dönemden günümüze doğru akan bir periyot izler. Bu noktada araştırmacıların özellikle ilk dönem yaklaşımları konuya fiziki güç merkezli ve sosyolojik kabuller çerçevesinde iki ayrı kategoride yoğunlaşır. Araştırmacıların önemli bir kesimi medeniyetin ilk yaratıcısı ve yaşatıcısının kadın olduğuna işaret ederek özellikle etnografya, arkeoloji, antropoloji vb. bilim dallarının ortaya koyduğu verilerden hareketle ilk insan topluluklarının “anaerkil” düzene sahip olduğunu vurgularken, aksini iddia eden çalışmalar tarihin hiçbir döneminde anaerkil bir sürecin yaşanmadığını ifade eder. Medeniyet tarihine yönelik çalışmaların tarım toplumlarını medeniyetin gelişimi açısından bir eşik olarak baz alması tarım merkezli bir sosyal yapının ve buna bağlı gelişen statükonun merkezindeki bir söylemi ön plana çıkarır. Buna karşın coğrafyanın getirdiği şartlar çerçevesinde öne sürülen çeşitli yaklaşımlar, bu Avrupa merkezli bakış açısının yerine coğrafyadan kaynaklanan özel şartlar doğrultusunda bir kabulün belirlenmesi gerekliliğini göstermektedir. Antropoloji, arkeoloji vb alanlardaki çalışmaların gelişim çizgisinin Batı medeniyeti merkezinde ilerlemesi, Türk Dünyası gibi Avrasya coğrafyasının önemli bir alanını kaplayan kültür merkezlerinin bir anlamda göz ardı edilerek tek merkezli bir bakış açısıyla yorumlanmasına yol açmıştır. Buna karşın XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca batıda insanlık tarihinin belirli bir döneminde siyasi, ekonomik, dini ve sosyal açıdan anaerkil dönem şeklinde adlandırılan bir dönemin yaşanıp yaşanmadığı ile ilgili araştırmalar yapılırken, Türk kültür ve medeniyetine yönelik benzer görüşler yeni yeni dile getirilmeye başlanmıştır.

Türk kültür tarihi açısından bu hususta son zamanlarda yeni bir söylem ve yaklaşımla konuyu ele aldığı görülen Çobanoğlu (2012: 981-984), Türk medeniyet tarihinde tespit edilen en eski inanış kalıplarını Umay-Tanrıça dini ile izah eder. Çobanoğlu’na göre, Türk kültürünü ortaya çıkaran membain en eski formlarına anaerkil bir yapı hâkimdir ve bu dönemde kam/şaman diye tanımlanan ve toplumun dini, siyasi, ruhani lideri konumundaki kişilerin tamamı ‘kadın’dır. Kadının doğurganlığı sebebiyle

üstün ve kutsal kabul edildiği bu dönemde erkeklerin tek başına karar alıp, hareket edebildiği tek alanın avcılık olduğunu, Türklerce kutsal kabul edilen ve doğurganlığı sembolize etmesi ile öne çıkan kayın ağacı motifinin aynı şekilde anaerkil dönemin bakiyesi olduğunu savunur. Kayın ağacı motifi dışında ateş kültü, yer-su kültü, ağaç kültü, mağara kültü ve ayı kültü de dolaylı ya da doğrudan kadın ile bağlantılı olarak ortaya çıkan kültlerdir. Anaerkil dönemde yaratıcılığına yani doğurabilme ayrıcalığına duyulan saygı sebebiyle kutsanan ve daha sonraki süreçte üretim ilişkilerini belirleyerek sosyal konumunu yücelten kadının, buzul döneminde tabiattan kopuş ile birlikte otoritesini kaybettiği düşünülmektedir. Bu süreci Türk soylu halklar üzerinden değerlendiren Çobanoğlu (2012: 982-983), söz konusu sosyolojik değişimin yeni bir din anlayışını da beraberinde getirdiğini savunur ve bu yeni dinin adını 'Al Dini' olarak tanımlar.

Kadın erkek eşitliği üzerine teşkil eden Al dininden hemen sonra Türklerde ortaya çıkan Gök Tanrı dini tamamıyla ataerkil bir karakter gösterir. Mağara dönemi tamamlandıktan sonra gittikçe erkeklerin lehine gelişen ve günümüze değin süregelen ataerkil dönemde her alanda büyük değişimler yaşanır. Yaşanan değişimler mi ataerkil anlayışa bağlıdır yoksa değişimlere paralel olarak mı ataerkil yapı baskın hale gelmiştir tartışılabilir. Ancak ataerkil dönemde insan topluluklarının siyasal kabul edilebilecek bir düzleme geçerek ilk şehir devletlerini ve daha sonraki süreçte ise daha büyük devlet yapılarını kurmaya başladığı görülür. Başka bir deyişle, hayatta kalabilmek adına yapılması gereken her türlü faaliyet ve üretim için sınırları belirlenmiş bir toprak parçasına, başka bir deyişle mülkiyete sahip olmak önem kazanmaya başlamıştır. Bu ihtiyacın ortaya çıkmasıyla erkeğin savaşma ve güvenliği sağlama yetenekleri en aranan nitelikler haline gelmiştir. Dolayısıyla ataerkil sürecin ilk ayak sesleri bu dönemde duyulmuş ve akabinde geri dönülemez şekilde anaerkil döneme son vermiştir. Bu sürecin gelişimini M.P.Gryaznov destan kahramanlarının ortaya çıkışını değerlendirirken şöyle yorumlamıştır:

“...Orta Asya ve Doğu Avrupa atlı göçebe kavimleri arasında yayla ve hayvan sürülerini ve otlaklar elde etmek için yapılan savaşlarda halkın hayranlığını kazanan cesur ve kudretli savaşçılar ortaya çıktı. Bunlar, mensup oldukları kavimlerin başbuğları oldular. İlk efsaneler, bu alpler, bu cengâverler etrafında teşekkül etti.” (Yıldırım, 1998, 150).

Ancak bu yaklaşımların Türk kültürü çerçevesinde nispi anlamda farklı bir kabulde geliştiğini belirtmek gerekir. Konar-göçer bir yaşam süren ve coğrafyadaki iklimin getirdiği çatışmalar nedeniyle vatan ve vatan sınırı kavramları günümüz algısının dışındadır. Türklerin çadırlarına “yurt” çadırlarını kurdukları yere “yurt tutmak” şeklinde ifadelerini bulan yaşam tasavvurları ve göğü bir anlamda evin çatısı kabul etmelerine bağlı olarak bozkırın milyonlarca kilometrekarelik geniş alanlarında binlerce yıl boyunca yaşam sürmelerine bağlı olarak yukarıda verilen tanımın dışında bir kabule sahip oldukları görülmektedir. Oğuz Kağan destanında kullanılan doğuda gün doğusu, batıda gün batısı gibi kavramlar ya da “güneş tuğumuz gök çadırımız” gibi söylemler cihanşümül bir yaklaşımın ifadesi olup, günümüzde belirli bir alana sıkıştırılmış sınır kavramlarıyla örtüşmemektedir. Bu yöndeki yapılar devlet ve imparatorluk süreçlerine bağlı olarak, yazılı kültürün toplumsal zeminde yer bulmasına bağlı etkenlerle dünya üzerinde insanlık tarihi anlamında yakın bir süreçte kabul görmüştür. Siyasal sınırların daha ziyade merkezi otoriteyi bağlaması, yerelde ise kültürel sınır kavramının resmi sınır kavramını aşarak toplumsal ilişkilerin varlığına imkân vermesi tarihsel anlamda bu düşünüşün evrilerek günümüzdeki formlara erişmesinin aşamaları şeklinde görülmesi gereken bir sosyal durumdur.

İnsanlık tarihinde medeniyetin ilerlemesine bağlı olarak meydana gelen farklılıklar, birey ve toplum merkezinde önemli değişimleri beraberinde getirmiş ve

yukarıda belirtildiği üzere anaerkil dönemin varlığı kabul edildiği takdirde, çeşitli etkenlere bağlı olarak anaerkil dönemden ataerkil döneme geçiş sürecinde erkeğin işlevlerinin öne çıkmasıyla birlikte yeni kabuller ve bu kabullere bağlı sözlü bir edebi gelenek geliştirmiştir. Türk kültür tarihi açısından M.Ö. binli yıllarda başladığı muhtemel olan ve Türk dünyasının farklı mecralarında medeniyet seviyesine bağlı olarak M.S. binli yıllardan itibaren kaybolmaya başladığı kabul edilen bu evre, toplumsal kabuller açısından önemli değişimleri beraberinde getirir.

Bu bağlamda destanların ortaya çıkmasına yol açan sosyo kültürel, sosyo politik ve sosyo-ekonomik koşulların şekillendirdiği toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğin biyolojik yaradılışlarına özgü farklılıklar arasında kıyaslama yapmaksızın her iki cinsi de toplum içindeki konumu ve rolüne göre değerlendiren bir çalışma alanıdır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının henüz biyolojik yaradılıştan bağımsız bir çerçevesinin çizilebildiğini söylemek zor olmakla birlikte son çalışmaların, en azından biyolojik farklılıkları iki cins arasında bir eşitlik ya da eşitsizlik algısı olmaktan çıkarmaya yönelik bir hedef izlediği söylenebilir.

Türk kültür tarihinin önemli unsurlarını barındıran destanlar, toplumsal cinsiyet açısından dönemin sosyal normlarını ve sosyal kabullerini vermesi açısından önemli bir yazınsal materyaldir. Ancak belirtilmesi gereken temel öge Türk kültür evrenini oluşturan coğrafyanın genişliği ve bu anlamda köken birliğine karşın tarihsel anlamda birbirinden farklı kollardan oluşan medeniyet dairelerinden oluştuğu gerçeğidir. Bu nedenle incelemeye esas alınan her destan metninin kendi dinamikleri çerçevesinde ele alınması ve genelleşici bir tavırdan ziyade bölgesel yaklaşım merkezinde bir formun oluşturulması gerekliliğidir. Özellikle Batı Türklüğü ve Türkistan coğrafyalarındaki nispi yakınlığa karşın merkezi otorite, devletleşme ve imparatorluk yapısından farklılık arz eden diğer sahaları farklı boyutlarda ele almak, kendi dinamikleri açısından yorumlamak gerekmektedir.¹

Yakın bir tarihte olmakla birlikte içerik itibarıyla Türk kültür tarihinin derinliklerine yönelik yorumlamada eldeki en önemli içerikler XIX. yüzyılın ikinci yarısında tespit edilen yaradılış mitleridir. Bu metinler erkek egemenliğinin güçlendiği bir tarihte elde edilmiş olmasına ve dolayısıyla pek çok tarihi katmandan oluşmasına karşın eski Türk kültürünün düşünüş sistemi açısından barındırdığı unsurlar yönüyle dikkat çekicidir. Bu metinlerde kadının sosyal ve kültürel bakımdan oldukça önemli bir varlık olarak telakki edildiği, özellikle Tanrı Ülgen'e âlemi yaratma ilhamını veren Ak Ananın, kadın bir tanrıça olmasında kendini göstermektedir. Türk düşünüş sistemi açısından tefekkür soyut değerler silsilesinin somut varlıklar haline dönüştürülmesinde yararlanılan ilham kaynağı şeklinde ifade edilen kadın bu yönüyle Türk inanış ve düşünce zemininde, değerler silsilesinin en üst basamaklarından birine yerleştirilmiştir (Kara Düzgün, 2014, 652). Ancak kadının metin içindeki yaratıcı tavrı ve özelliği metnin hemen başında verildikten sonra silik bir karakter olarak kalır ve farklı figürler metinde önem kazanır. Kadının bu konumunu ilk dönem anahanlığın işaretlerinin erken dönemde kaybolmaya başlamasıyla yorumlamak mümkündür. Yaratıcı kadın mefhumunun, belli bir dönem içerisinde bir kutsal forma dönüşerek Umay ya da benzeri bir şekilde varlığını sürdürmüş olması muhtemeldir. İlerleyen dönemlerde gerek Maniheizm ve Budizm gibi dinlerin gerekse Ortadoğu merkezli dini kabullerin kendini gösterdiği açıktır. Ayrıca metnin bağlamı kapsamında anlatıcının bulunduğu sosyo-kültürel kabullere yönelik verilerin bulunmaması konuya ilişkin çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir.

Mitolojik anlamda Umay veya ana tanrıça eksenleri etrafında şekillenen kadın mefhumu, Türk destanlarında ise kimi zaman bir yiğit, kimi zaman anne, kimi zaman

¹ Burada daha ziyade genel bir çerçeve ve ortak kültür değerleri üzerinde yorumlama yapılmaya çalışılacaktır.

ise cadı vb. şekillerde görünürken karşılaştırmalı ele alındığında kadın tiplerinin ortak birçok vasfa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu ortak vasıflar Türk düşün sistemindeki kadına yönelik toplumsal cinsiyet algısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Zamansal bir takvim çizgisinde karanlık ve mitik dönemlerin ardından varlığı kabul edilen destan devrine yönelik bilgi ve yorum yapma imkânı eldeki verilerden hareketle daha sağlıklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

“Türk destan metinlerine göre eski Türklerde kadının konumu Yunan, Mısır, Batı medeniyetleri ve Hıristiyanlık, Yahudilik gibi dinlere göre oldukça farklıdır. Özellikle adı geçen kültür ve dinlerde kadına insan olarak değer verilmediği, kadının kötülüklerin kaynağı sayıldığı çağlarda Türk toplumunda durum tam tersidir. Sami kozmogonilerinde Hava, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Yani başlı başına bir yaratılışa sahip değildir ve erkekten ayrılmış bir parçadır. Hâlbuki Türk kozmogonisinde kadın erkeğin bir parçası olmayıp Karahan tarafından ayrıca yaratılmıştır ve Yer Hatun adıyla, Yerlik Han’a denk bir kuvvet teşkil etmektedir. Türk tefekkür anlayışının bu hususu vasfı, eski Türk ailesinin “peder-şahî” değil, ancak “pederî” bir esasa göre kurulduğunu gösterir. Kadının yaratıdaki bu konumu Radlof’un tespit ettiği bir metinde olduğu gibi kadının yaratımında şeytanın etkili olduğu düşüncesini verir ki, bu ve benzeri söylemler yukarıda belirtildiği gibi metnin derlenme sürecine kadar geçen evrede oluşan farklı kültürel katmanların yansıması ve daha ziyade Ortadoğu dinlerinin etkisiyledir (Kara Düzgün, 2014, 653).”

Yazılı kaynaklar açısından incelenmesi gereken metinlerden biri de Uygur harfli Oğuz Kağan metnidir. Metnin yazılış ve muhtemel istinsah tarihine yönelik yaklaşımlardan ziyade kadına yönelik bakış açısı dikkat çekicidir. Oğuz’un doğumunda kullanılan “Ay Kağan’ın gözü parladı” ifadesiyle daha çok dikotomik bir anlayışın izleri görülen metinde Oğuz’un kutsallığı, sıra dışılığı doğumundan itibaren belirginleştirilerek Oğuz’un ön plana çıkarılması çabası söz konusudur. Ay Kağan’ın erillik ve dişilik yönündeki tartışmalara girmeden Oğuz’un doğumunda göksel bir öge olan Ay’ın Oğuz Kağan’la birlikte anılması ve buradaki Ay Kağan’ın daha ziyade kadın imajı çizmesi toplum nizamını sağlayacak tanrının sembolik yansıması olan Oğuz’da kadının kutsallığına gönderme yapması açısından önemlidir. Aynı metnin ilerleyen bölümlerinde Oğuz’un gerek göksel bir nitelik taşıyan kadını görerek ona âşık olması ve ondan dileğini alması yine yer merkezli bir kutsalın işaretlerini taşıyan ikinci eşinin sıra dışı unsurları, gerek Oğuz’u gerekse neslini kutsala bağlamak adına yapılan gönderimlerdir. Ancak metnin devamında bu kadınların Ay Kağan’da olduğu gibi ortadan kalkması ve daha ziyade çocuklarının ön plana çıkması erkek egemen merkezli destan anlatılarının metindeki baskınlığındandır. Destanın içerisindeki Maniheist, Budist etkilere karşın kadın figürünün kutsallıkla teması Oğuz’un tarihsel kimliğinden ziyade kutsanmış kimliğine yapılan göndermeleri içerir ve kutsallığın bir anlamda tescilini sağlayacak olan gök ve yer kutsallarından alınan desteğin önemine ihtiyaç duyulur. Metnin dili Dede Korkut anlatılarındaki anlatıcı dinleyici ilişkisinden ziyade bir yazıcının kaleminden ve sosyal bağlamdan ziyade idealizm penceresinden verilen bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Metne bu anlamda bakıldığında metnin tamamıyla Oğuz’a yüklenen imaj merkezinde bir kahraman prototipinin baskınlığını sağlama çabasıyla diğer karakterlerin silikleştirilmeye çalışıldığı kendini açık bir şekilde hissettirir. Reşideddinin Oğuznamesinde bir anlamda benzer bir kabul kendini gösterir. Oğuz’un kendi tanrısına iman eden üçüncü kadınla yaptığı gerçek evlilik Oğuz merkezli bir destan merkezinde gerçekleştirilen bir metin kurgusunu yansıtmaktadır. Metnin tamamında var olan bu etki yine İslami bir bakış açısının Budist, Manihesit ve Gök Tanrı inançlarından ayrıştırılmaya ve yeni şartlara uyarlanmanın çabasıdır.

Ancak gerek Oğuz Kağan’a ait her iki destan metninde gerekse diğer destanlarda kahramanın evleneceği kızın daima soylu bir aileye ya da olağanüstü bir

âleme mensup olduğu izlenir. Bu motif, “evlilik yoluyla saltanatın aktarımı” ile ilişkilendirmek de mümkündür. Kahramanın kut sahibi olduğunun anlaşılmasının akabinde gerçekleşen düğün ile kız, kızın ailesi ve ili de bahsi geçen kutu paylaşma onuruna nail olur. Olağanüstü yaradılışa sahip kızlarla yapılan evliliklerde saltanat aktarımından ziyade güç aktarımı söz konusudur. Bu yolla kahraman tanrısal varlıklarla daha kolay irtibata geçer. Olağanüstü eş, kahraman ile ilahî güçler arasında aracılık görevi üstlenir (Kara Düzgün, 2014, 658).

Eski Türk kültürü açısından kadının konumuna işaretler veren bu metinlerin ardından yayın tarihi itibarıyla yakın tarihli, ancak içerik itibarıyla yukarıdaki dönemin sonrasına atıfta bulunan destanlar kültür tarihindeki değişimlerin destandaki yansımaları verir. Toplumsal normlarda kültür ekseninde meydana gelen evrilmeler doğal olarak bu metinlerde kendine yer bulmuştur ve bu anlamda önemli bir veri kaynağı Dede Korkut Hikâyeleridir. Zamansal ve uzamsal anlamda geniş bir yelpazeye sahip olan Dede Korkut anlatılarında öncelikle dikkati çeken öge kadının rolünde belirgin bir değişikliğin işaretlerinin görülmesidir. Konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçişin izleriyle savaşıklık özellikleri zayıflayan kadınlar yanında metindeki olayların tarihsel arka planının korunduğu ögelerde ise savaşçı kadınların kendini baskın bir şekilde gösterdiği bir alandır. Dede Korkut Hikâyeleri, atlı göçebe kültür ile yerleşik yaşam arasında görünen çatışma ve ikilikleri barındıran bu hikâyelerde bir taraftan fiziksel anlamda güçlü olmak zorundayken diğer yandan yeni yaşam koşulları içerisinde metindeki ifadeyle “cicili bicili Türkmen kızı” konumundadırlar. Ancak metnin kurgusunun destansı unsurlar açısından baskınlığı “cicili bicili Türkmen kızı” söyleminin baskın bir yapıya dönüşmesine izin vermemiştir (Öncül, 2008, 576). Kan Turalı'nın babasına “baba mana mana bir kız aliver kim men yirümden turmadınol turmah gerek, men karakoç atıma binmeden ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alıveir baba mana” ifadesi bu ikiliği ve geçiş dönemini yansıtmaktadır (Ergin, 1994, 124). Batı sahasında destanlarında meydana gelen bu değişime karşın Manas Destanı'nda Kanıkey'in tasviri yapılırken onun zırh giyip vuruşacak kadar yiğit olduğu belirtilir:

*“Bir de Kanıkey adlı bir kız varmış,
Zırhını giyince boyu onunla (Manas'la) birmiş
Ol Kanıkey denen kız da
Oğlum Manas'a denk imiş.” (Togan, 1995, 197)*

Türk destan kahramanlarında görünen erkek kahraman tipine yönelik yaklaşımların kadın için de kullanıldığı gerçeğini gösteren yukarıda bakış açısı kadına aynı zamanda halkına yardım etmek için kocasından ve çocuklarından vazgeçme, halkını düşmanlardan korumak adına pek çok zorluğa katlanma ve nihayetinde gerekirse bu yolda hayatını kaybetme gibi misyonları da yükler. (Hança, 2012, 511) Dolayısıyla kadınınsı unsurlardan sıyrılan ve savaşçı unsurlarının ön plana çıktığı bir tip bu medeniyet algısının temel kabulü şeklinde varlığını gösterir. Hakas Destan geleneğinde içerisinde bu yönüyle ön plana çıkan kahramanlardan biri Huban Arığ'dır. Cinsel ve fiziksel öğelerinden soyutlanması gereken destan kahramanının bir anlamda eril bir tavırla ve eylemlerle görülmesi bu yolla sağlanmaktadır. Bu nedenle bekar bir profil çizilen Huban Arığ, düşmanlarının canlarını almak için mücadele eden bir tipe dönüştürülür. Bu yönleriyle o güreşirken kolu kapandan katı, tuttuğu eli demirden sağlam, attığı tokadın sesini yeraltında, yeryüzünde ve gökyüzünde duyulan, bir alrı kaldırıp yere vurduğunda yerden kalkan duman yüzünden günlerce göz gözü görmeyen bir kimlikle sunulur. Ancak diğer yandan Huban Arığ'ın tüm kahramanlığına karşın düşmandan kurtardığı erkeklersavaşın sonunda Huban Arığ'ın ölümüyle onun yurduna sahip çıkar. (Uluişik, 2018, 140-149) Kaplan kahramanlık dönemi kadını için;

“Kahramanlık destanlarının yaşandığı dönemin sosyal hayat şartları gereği, en büyük beşerî değer his ve hayâl sahasında değil, hareket sahasında tecelli etmiş olduğu görülür. Bu destanlarda en büyük değer “kahramanlık”tır ve kahramanlık, muhariplik ve vücut kuvvetini göstermek şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle destanda kadında da en yüksek kıymet kabul edilen kahramanlık vasfı aranır” (Kaplan, 1951, 100) ifadelerini kullanır.

“Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat-İt Türk’te “kısrak” bahsinde, “Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma.” yani “Kızla güreşme, kısrak ile yarışma.” şeklinde bir atalar sözü kaydetmiştir. Kaşgarlı bu atalar sözünün anlamını; kızla güreşme çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alt eder; kısrakla yarışma, çünkü kısrak attan daha çevik olur şeklinde izah etmektedir.”(Kara Düzgün, 2014, 657)

Dede Korkut’ta da kendini gösteren bu alp savaşçı kadın tipi batı Türklüğü açısından yeni koşullar nedeniyle zayıflamaya başlarken doğu Türklüğünde ve özellikle Sibiry coğrafyası gibi merkezi otoritenin zayıf ve güçlü imparatorluk evrelerini yaşamayan coğrafyalarda daha uzun bir süre varlığını devam ettirir. Savaşçı özelliklerini yitirmeye başlayan kadın doğal olarak kendine yeni bir güç alana aramaya başlar ve bu alan daha ziyade dış mekândan iç mekâna doğru bir çizgiyi takip eder. Kadın açısından savaşçılık özelliklerinin arka plana atılması ve yeni yaşam koşulları çerçevesinde nispeten dış alandan daha dar bir alana sıkıştırılmaya çalışılan kadın dış dünyayla iletişimin yüklendiği eşine karşı doğru karar alma ve bakış açısı vererek yönlendirme görevi üstlenerek evlilik kurumu içerisindeki pozisyonunu koruma, güçlendirme, sahip olma çabasına girer. Kültür tarihi açısından kadının bu konumu;

“Doğrudan söz sahibi gibi görünmese de akıl danışlandır. Yol göstericidir. Gök Türklerin yeniden millet oluşlarında anne kurt’un yaptıkları yüzyıllarca unutulmamıştır. Yenisey Mezar Taşları’nda savaşa doymayan akıncı, arkada kalan karısına:’ Erlik erdemim için ordu çevir, vur’ (Uluğ-Kem Yazıtı) der. Göktürk Yazıtları’nda ise, İltiş Kağan ile el ele veren İlbilge Hatun’un desteğiyle Türklük yeniden bağımsızlığına kavuşur.” (Şen, 2003, 124) şeklinde özetlenebilir.

Dede Korkut Destanı’nda kadının değişmeyen konumunu toplumsal anlamda kız çocuğu talep edilmesi arzusunda görmek mümkündür. “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyu”nda Oğuz beylerinin bir arada bulunduğu bir toplantıda, Pay Püre Allah’ın kendisine bir oğlan evlat vermesi için beylerden dualarını ister. Oğuz beyleri Allah’ın Pay Püre’ye bir oğul vermesi için el açıp dua ederler. O esnada, Pay Piçen Bey “Bigler menüm dahı hakkuma bir dua eylen, Allah Ta’ala mana da bir kız vire.” der. (Ergin, 1994, 116) Oğuz beyleri bir kez de Pay Piçen’in bir kızı olması için Allah’a el açıp dua ederler. Dede Korkut’taki bu ifadeler kültür ve medeniyet dairesinde değişime karşın kök değerler açısından kültürün kendini koruyan yapısı görülür.

“Bu temel öğeler dışında kadın tipinden beklenen diğer belli başlı vasıflar annelik, güzellik, akıl, sadakat ve sezgi sahibi olmaktır. Kahramanın sevdiği ya da eşi olan kadın, talep edilsin ya da edilmesin, mutlak suretle eşi benzeri görülmemiş bir güzelliğin timsalidir. Destanlarda kadının fiziksel güzelliği daima ruh inceliği ile birleştirilerek tasvir edilir. Fiziksel güzelliğin ancak bu manada anlam kazandığı görülür. Başka bir deyişle, salt görsel cazibe kadında aranan ilk nitelik değildir. Kadında tezahür eden letafet bütünlük arz etmelidir. Türk destanlarında kadının güzelliği çok ince teşbih unsurları ile dile getirilir. Maksudı aşan tek bir ifadeye yer verilmez. Çoğu zaman tasvirin inceliği, zihnimizde güzel bir kadından ziyade bir ilahe silüetinin canlanmasına vesile olur. Kuşkusuz bu durum, Türk tefekkür yapısının kadına verdiği değerden kaynaklanmaktadır” (Kara Düzgün, 2014, 660).

Kadın tipinin sezgi ve zekâsı üzerinde de sıklıkla durulan Türk destanlarında, kadının eşinin en önemli yardımcısı olduğu görülür. Sezgileri eşini yaklaşımda olan

her türlü tehdite karşı uyarıcı kadın tipi, ailesi için her şeyi göze alabilecek bir görüntü çizer. *“Destanların birçoğunda kahraman, başına gelebilecek olumsuzluklardan eşi sayesinde haberdar olur. Görülen bir rüya ya da önsezi yoluyla kahraman, eşi tarafından muhtemel tehlikelerden korunmaya çalışılır. Her ne kadar bu durum kahramanın programında bir değişikliğe neden teşkil etmese de, kadının uzak görüşlülüğünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Zaman zaman kadın eşine hissettirmeden bu tehlikeleri bertaraf etmeye çalışır”* (Kara Düzgün, 2014, 664).

Yukarıda Türk destanlarında yer alan kahramanın eşi konumundaki kadın tipinin belli başlı özellikleri özetlenmiştir. Bu niteliklere sahip olan kadın tipinin gayet tabii sıradan bir evlilik yapması söz konusu değildir. Kadının kendine eş olarak seçeceği erkek mutlak suretle ondan üstün olmalıdır. Kadın, evlenmeden önce birçok şekilde erkeği test ederek bunu anlamaya çalışır ve kendine layık olduğunu ispatlayan kişi ile evlenir.

Sonuç olarak, Türk destanlarında izlenen kadınlar neredeyse erkeklerle aynı kriterler içinde idealize edilir. Ancak fiziksel gücün önem arz ettiği destan döneminde erkek kadından bir adım öndedir. Fakat erkeğin gücünün kadın üzerinde denendiğine asla şahit olunmaz. Kadın, toplumsal cinsiyet rolleri bakımından hemen hemen erkeklerle aynı rollere sahip olup, gücünü eşi konumundaki erkek için kendi tercihiyle bağılı olarak kullanır. Erkek ile kadının toplumsal roller bakımından ayrıldığı tek nokta çocuk yetiştirme ile ilgilidir. Bu anlamda kadının sorumluluğu erkeğe göre biraz daha artmaktadır. Ancak, erkek çocuk ergenlik çağına ulaştığında bu sorumluluk babaya yüklenir.

Evrensel sosyo-kültürel gelişim çağları içinde toplumsal, siyasal ve iktisadi açıdan Türk medeniyetinde olduğu kadar kadın-erkek eşitliğine daha doğru bir ifadeyle karşılıklı saygı dahilinde birbirini bütünleyen başka bir cinsiyet birleşimine tesadüf etmek zordur. Türk kültür-sanat eserleri incelendiğinde kadın ve erkeğin farklılıklarını doğru bir şekilde tanzim ederek altın oran benzeri bir dengeyi kurdukları gözlemlenir.

KAYNAKLAR

AÇA Mehmet, (2008) Mitten Destana Beden, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, C.I. S.2,s.39-58

Divanü Lûgat-İt Türk Tercümesi, (Çev.: Besim ATALAY), C.I, s. 474.

ERGİN, Muharrem, (1994) **Dede Korkut Kitabı - I**, Ankara, 1994, 116

GÜVENÇ, Bozkurt. (1979). **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Özkul. (2012). “Türk Mitolojisinde Al Dini ve Okra İlişkisi”, 38. **ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, Ankara: AYK, C. II, ss. 981-986.

HANÇA Baki Bora, (2012) “Cañıl Mırza Destanında Kahraman Tipolojisi Açısından Kadın”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 (Kış 2012), s.499-512

KARA DÜZGÜN, Ülkü. (2014). **Türk Destan Kahramanı – Başkurt Destanlarının Tipolojisi**, Kömen Yayınları, Konya.

KAPLAN, Mehmet “Dede Korkut Kitabında Kadın”, **Türkiyat Mecmuası**, C. IX,) İstanbul, 1951,

ÖNCÜL, Kürşat, (2008) “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı” **Turkish Studies International**, C.3, S.2, s. 576-581

ŞEN, Semra, (2003) “Oğuz Kağan Destanı’nda ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kadın”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, S.21,

ULUIŞIK, Yaprak Pelin, (2018) Hakas Destan Dairesinden Bir Kadın Kahraman: Huban Arıç, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 24, s. 137-157

TOGAN, İsenbüke, (1995) “Kanıkey’in Düğünü: Kadın Tarihi Açısından Bir Değerlendirmenin Manas Varyantları ve Dede Korkut Hakkında Düşündürdükleri”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, Ankara, s. 197

YILDIRIM, Dursun. (1998). “Türk Kahramanlık Destanları”, **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 149-157.

YOLCU, M.A. (2016) “Halk Bilimi Araştırma Kuram ve Yöntemleri”, **Halk Bilimi El Kitabı**, Ed: Mustafa Aça, Kömen Yayınları, Konya, 225-307.